

KAPRINAY ESZTER

Jog és erkölcs konfliktusa az Antigoné tükrében

Bevezető gondolatok¹

A „jog és irodalom” (law and literature) egy az 1960-as években, az Egyesült Államokból útjára induló modern jogelméleti irányzat. Sokan valójában egy konkrét műhöz kötik a mozgalom tényleges születését, ami nem más, mint James Boyd White *Legal Imagination* című, 1972-ben megjelent alkotása. Az irányzat európai hatása a 1980-as években jelentkezett, először az angol jogéletben, és ezt követően vetette meg lábát a nyugat-európai országok jogtudományában.² Az idő előrehaladtával a „jog és irodalom” egyre nagyobb népszerűsége tett szert, mely álláspontom szerint annak köszönhető, hogy a jognak egy egyedülálló, új oldalról történő megközelítéséről van szó. A mozgalom gyakorlati célja a jogi oktatás reformja, így nem meglepő, hogy a törekvés szorosan összefonódik a jogászképzéssel, tagjai elsősorban a jogi oktatási szférában fejtik ki tevékenységüket.³

A „jog és irodalom” öt további irányzatra bontható,⁴ melyek közül csupán a legnépszerűbb és a legelterjedtebb, a „jog az irodalomban” (law in literature) oktatási irányzatot jellemezném néhány szóval. Ez az alkategória, melyet humanista irányzatként is aposztrofálnak, alapvetően a jog és az igazságosság viszonyát vizsgálja.⁵ A jogásztársadalom, különböző jogintézmények, illetve szervezetek vizsgálatát, és ezzel összefüggésben bizonyos morális kérdések – irodalmi műveken keresztül – felvetését helyezi a középpontba. A tanulmányomhoz kapcsolódó mű, vagyis Szophoklész Antigonéja kitűnő tárgya a „jog és irodalom” jogelméleti irányzatnak.

¹ Jelen tanulmány a TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0005 azonosító számú, „Kutatógyletemi Kiválósági Központ létrehozása a Szegedi Tudományegyetemen” című projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² H. SZILÁGYI István egyetemi docens (PPKE ÁJK) *Jog és Irodalom* című habilitációs előadása, megjelent: *Iustum Aequum Salutare*, VI. 1 (2010) 1.

³ NAGY Zsolt: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései*. PhD disszertáció, SZTE ÁJTK, Szeged, 2005. 174.

⁴ Az öt irányzat: jog az irodalomban, a jog mint irodalom, a jog irodalma, az irodalom és a jog reformja, narratív tematika. Uo. 176-178.

⁵ H. SZILÁGYI István: *Jog – Irodalom Tanulmányok a jog és irodalom köréből*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi Intézet, Szeged, 2010. 93.

Tanulmányom szelleme a fentebb röviden felvázolt „jog az irodalomban” felfogáshoz áll közel, így az elkövetkezendőekben elsősorban azt fogom vizsgálni, hogy a jog milyen szerepben jelenik meg az Antigonében, illetve a mű kapcsán bennem felmerülő morális kérdéseket fogom körbejárni. Ennek keretében főként a jog és az erkölcs viszonyáról, ezt követően az – erkölcshez és a joghoz sok szálon kapcsolódó – igazságosság, valamint a jogállamiság eszméjéről, és végül a mű alapjogi vetületéről lesz szó.

A kapcsolódó mű rövid elemzése

A mű részletes elemzése előtt hadd térjek ki némileg annak keletkezési körülményeire. Szophoklész Antigoné című tragédiáját a feltevések szerint az i. e. 5. században, a 450-es években írta.⁶ Ebben az évszázadban zajlottak a görög–perzsa háborúk, illetve Athén szintén ebben a században, Periklész idején érte el fejlődésének csúcspontját, megszületett a demokrácia. A perzsák elleni háborúnak, illetve az új politikai rendszert megelőző belső küzdelmeknek köszönhetően az athéni polgár „annyira összeforr a *polis*-szal, hogy élete minden pillanata a város életének egy pillanata”.⁷ Ennek eredményeképpen az i. e. 5. században a dráma vált a görög irodalom vezető műfajává. Véleményem szerint a megpróbáltatásokkal teli időszak után, a tragédia műfaja volt a legalkalmasabb arra, hogy az emberek belső vágyait megjelenítse, és amely az ókori görögök szimbolikus gondolkodásmódját a leginkább kielégítette.

Rátérve a konkrét műre, mindenekelőtt fontos leszögezni, hogy az Antigoné cselekménye mire is épül. A tragédia gyakorlatilag egyetlenegy konfliktuson alapszik, két törvény áll egymással szemben: az ember alkotta jog, vagyis – az ókori görög természetjogi gondolkodók nyelvén – a „nomosz”, illetve az istenek íratlan, ősi törvénye, vagyis a „phüszisz”. A pozitív jogot a darabban a király, Kreón testesíti meg. Kreón törvénye szerint Antigoné halott testvérét, Polüneikészt, – aki a király szerint hazaáruló – sem eltemettetni, sem megsiratni nem szabad, és a szabály megszegőjét halálbüntetéssel fenyegeti. Kreón törvényét a város, a közösség védelmével indokolja. Tézise, hogy az állam első mindenekfelett, és polgárait minden áron meg kell védeni. A műben Kreón így szól:

„S ki bárcsak egy barátját többre tartja e
szülőhazánál: azt többé nem ismerem!
Mert én magam – tanúm Mindentudó Zeusz –
nem hallgatok, ha azt látom, hogy pusztulás
vár jó polgárainkra üdvösség helyett.
S ki a hazával szembe fordul, az nekem
sosem lehet barátom, mert tudván – tudom,
hogy egyetlen mentő hajónk van csak: hazánk,
s míg az bizton halad: barátunk lesz elég.”⁸

Kreón a város érdekeire hivatkozva, minden mást, legyen az bármilyen alapvető érték, figyelmen kívül hagy. Álláspontom szerint a művön keresztül Szophoklész azon

⁶ Karsai György: *Előszó az Antigonéhez*. In: Kaiser László (szerk.): *Antigoné, Oidipusz király*. AKKORD Kiadó, Budapest, 1999. 7.

⁷ SZERB Antal: *A világirodalom története*. Nyolcadik kiadás, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992. 36.

⁸ SZOPHOKLÉSZ: *Antigoné*. In: Kaiser László (szerk.): *Antigoné, Oidipusz király*. AKKORD Kiadó, Budapest, 1999. 20.

klasszikus természetjogi nézete jelenik meg, mely szerint a nem örök, ember alkotta jog, csakis az önkényes rendet testesíti meg, és csupán az elnyomás eszközeként szolgál.

Kreón szigorú parancsával szegül szembe a főhős, Antigoné, aki a darabban az istenek örök, íratlan törvényének megtestesítője. Az isteni törvények ebben a kontextusban valójában olyan örök érvényű erkölcsi elveket, igazságokat takarnak, melyek a természetben alapszanak, és melyeket elvileg senki nem vonhat kétségbe. A műben Antigoné az ember alkotta jogot megszegve, és a büntetéssel nem törődve, az erkölcs és a lelkiismeret által diktáltaknak megfelelően, mégis megadja a végső búcsút testvéreinek, és földdel szórja be a testét. Antigoné a darabban a következőket mondja a királynak:

„Olyan hatalmas soha nem lehet szavad,
 hogy bármi földi rendelettel elsöpörd
 az istenek íratlan, szent törvényeit.
 Azok nem mától: mindöröktől állanak,
 és senki sincs, ki fölfedhetné keltüket.”⁹

Megállapítható, hogy a mű drámai szituációja alapvetően az ember alkotta jog és az isteni jog, átvitt értelemben tehát a jog és az erkölcs konfliktusára épül. A mű gyakorlatilag választásra készíti az olvasót, hogy melyik oldalra áll.

Álláspontom szerint az, hogy a darab végén a *ius humanum* megtestesítője, vagyis Kreón elbukik, illetve Antigoné hősi halált hal, az író azon természetjogi gondolkodásba illő felfogását tükrözi, mely szerint az isteni, természet diktálta törvények az ember alkotta jog felett állnak.

Jog és erkölcs

A dráma konfliktusa által indikált, a jog és az erkölcs viszonyára vonatkozó kérdés vizsgálatá előtt, a normák társadalomban betöltött szerepét, majd a jogi és erkölcsi normák mivoltát veszem szemügyre. A norma általánosságban valamilyen magatartási szabályt jelent. A normák sokfélék lehetnek (pl. illem, divat, szakmai), azonban jelenleg csupán a tanulmányom szempontjából releváns erkölcsi és jogi normákról szólnék röviden. Erkölcsi norma alatt a hétköznapi szóhasználatban a magatartásunkat befolyásoló, általunk, vagy a társadalom által helyesnek tartott, olyan szabályokat értünk, amelyek túlmutatnak a jog és az egyéb írott szabályok keretein. Az erkölcs összefoglaló néven „azoknak a szabályoknak és értékeknek az összessége, amelyet általánosan elismer és magára kötelezőnek tart valamely emberi közösség.”¹⁰

Ami a jogi normát illeti, olyan általános jellegű, mindenkire kötelező magatartási szabályt (előírást, vagy tilalmat) takar, melyet az állam (vagy állami szerv) alkot, és melynek érvényesülését is biztosítja. Ami a jogi normát az összes többi normától – így az erkölcsi normától is – megkülönbözteti, az állam általi kikényszeríthetőség. Álláspontom szerint további különbség, hogy a jogi normák megszegése esetén alkalmazandó következmény, vagyis a szankció előre látható, pontosan meghatározott. Ezzel szemben az erkölcsi normák be nem tartása esetében az sem biztos, hogy annak lesz-e egyáltalán a

⁹ SZOPHOKLÉSZ, 1999. 29.

¹⁰ NYÍRI Tamás: *Alapvető etika*. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2003. 17.

jövőben következménye, illetve, ha igen, az előre nem meghatározott. Az erkölcsi normák megszegése legfeljebb a társadalom – leginkább annak egyes tagjai – általi megvetést vonja maga után. A fentiekben részletezett jogi normák, valamint az általuk használt fogalmak összessége, illetve rendszere a jog, melyeket tehát végső soron állami kényszer is alátámaszt.¹¹

Ahogy arra az Antigoné keletkezésének idejéből is következtethetünk, a jog és az erkölcs viszonya a társadalomfejlődés és a különböző tudományok mondhatni örök dilemmája. Vajon mi tekinthető jó megoldásnak: ha a jog az erkölcsön alapszik teljes egészében, avagy függetlenek egymástól? Létezhet-e egyáltalán jog erkölcs nélkül?

Álláspontom szerint a jog és az erkölcs szükségképpen hatással vannak egymásra, és a kettő között nyilvánvaló a kapcsolat. Természetes, hogy a jogfejlődést alapvetően befolyásolták, és most is befolyásolják a morális értékek, illetve, hogy a jogrendszernek szükségképpen vannak olyan elemei, melyek különböző erkölcsi értékekből fakadnak. Arra is bőven találunk példát, hogy idővel a jogi normák erkölcsi normákká lesznek, vagy éppen fordítva, az erkölcsi normák alakulnak jogi normákká. Felfogásomban azonban ez korántsem azt jelenti, hogy ami jogos, az mindig erkölcsös, és fordítva, hogy ami erkölcsös, az mindig jogos lenne. A kérdést továbbá megnehezíti, hogy az alapvető és mindenki által elismert, tehát objektív morális értékeken felül (pl. az emberi élet) egyáltalában véve kinek mi tartozik az erkölcsös kategóriába.

A jog és erkölcs viszonyának kérdéskörével kapcsolatban a legnagyobb ellentét talán a természetjogi és a pozitivista jogelméleti irányzatok között volt. A természetjogi felfogás egyik alaptézise, – melyet az Antigoné is megjelenít, – hogy a jogszabályokban és a jogi gyakorlatban megjelenő joganyag nem meríti ki a jog egészét, hanem van valami ezen kívül, illetve ezen felül, egy felsőbbrendű jog, a természet parancsa. Ezzel szemben a pozitivizmus képviselői szerint, jog az, amit jogalkotásra feljogosított hatalom jogként deklará, és e felett nem áll semmiféle magasabb rendű jog.

A természetjogi felfogásban a jog és az erkölcs szférája olyan szoros viszonyban áll egymással, hogy az erkölcstelen jog az irányzat képviselői szerint, gyakorlatilag nem is minősül érvényes jognak. A pozitivizmus ezzel szemben elhatárolja a jogot az erkölcstől. A jogot álláspontjuk szerint erkölcsi mércétől függetlenül kell vizsgálni, és attól hogy egy jogszabály esetleg nélkülözi a morált, még ugyanúgy lehet érvényes jog, tehát a jog része.

Szophoklész egy olyan gondolkodó volt, aki az isteni jogot, vagyis a természet parancsát mindenek felé helyezte, mégis foglalkozott a *ius humanum*mal, hiszen az Antigoné is e kettő konfliktusára épül. Ebből kiindulva választottam egy olyan pozitivista gondolkodó, a jog és a morál viszonyával kapcsolatos téziseinek nagy vonalakban történő bemutatását, aki szintén foglalkozott a másik oldallal, vagyis a természetjoggal, sőt el is ismerte annak néhány alapvetését.

¹¹ POKOL Béla: *Jogi alaptan*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000. 42.

Jog és erkölcs „egy” szemszögből

Ez, az önmagát „mérésékelt pozitivistának” titulált¹² gondolkodó nem más, mint Herbert Lionel Adolphus Hart (1907–1992), a XX. század egy igen jelentős, és nagy hatást kiváltó jogfilozófusa. Legfontosabb műve 1961-ben megjelent „A jog fogalma” (The Concept of Law) című írása. Hart pozitívizmusa álláspontom szerint is mérésékeltnek mondható, melyet a jog és erkölcs kapcsolatáról alkotott nézete is igazol. Hart a merev pozitivista gondolkodókkal ellentétben, nem választja el élesen a jog és az erkölcs szféráját egymástól. Elismeri, hogy lehet kapcsolat a kettő között, azonban tézise, hogy az nem szükségszerű. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Hart mérésékelt pozitívizmusához az is hozzájárult, hogy a pozitivista irányzatot a második világháborút, és az ott zajló tömeges pusztítást követően számos támadás érte. Tarthatatlanná váltak az olyan merev pozitivista tézisek, melyek szerint pl. „a jogi normáknak bármilyen tartalma lehet.”¹³

Gustav Radbruch német jogtudós és jogfilozófus példának okáért egyenesen a pozitívizmus eszmerendszerét tette felelőssé a második világháborúban elkövetett bűnökért, pontosabban úgy vélte, hogy a pozitívizmus tette védtelenné a német jogászságot a rendszer elnyomásával szemben.¹⁴ A pozitivista felfogással szemben, 1946-ban született meg Radbruch azon tézise, melyet az ún. „Radbruch-i formula” néven ismerünk. Eszerint „a pozitív jogot akkor kell jogtalanak tekinteni, ha a törvény és az igazságosság közötti ellentmondás olyan elviselhetetlen mértéket ölt (ért el), hogy a törvénynek, mint igazságtalan jognak az igazságosság előtt meg kell hátrálnia.”¹⁵

A 20. század második felére a pozitívizmus elvesztette meghatározó szerepét, mely folyamatban Herbert Hart munkássága hozott némi változást. Hart újnak mondható – az általa mérésékeltnek aposztrofált – törekvése a pozitivista jogelmélet megújulását eredményezte.¹⁶

Visszatérve Hart jog és erkölcs viszonyával kapcsolatos téziseihez, mindenképpen a következőkből kell kiindulnunk: álláspontom szerint Hartnál elválik a jog tartalma és a jog érvényessége. Hart „A jog fogalma” című művében – annak megállapítása után, hogy a jogfejlődést nyilvánvalóan mindig is befolyásolták az erkölcsök – ekként fogalmaz: „Ez az igazság azonban, jogosulatlanul, úgy is kezelhető, mintha egy másfajta tételt igazolna. Nevezetesen azt, hogy egy jogrendszernek valamilyen sajátos módon igazodnia kell az erkölcsöz vagy az igazságossághoz, illetve hogy arra a széleskörűen elfogadott meggyőződésre kell épülnie, amely szerint betartása erkölcsi kötelezettség. S bár e tétel bizonyos értelemben megint csak igaz lehet, mégsem következik belőle, hogy a jogi érvényesség azon kritériumainak, amelyeket valamely jogrendszerben az egyes

¹² GYÓRFI Tamás: *A pozitívizmus-probléma*. In: Bódig Máttyás – Gyórfi Tamás – Szabó Miklós (szerk.): *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái*. Doktori Tankönyvek sorozat. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004. 11.

¹³ H. L. A. HART: *A jog fogalma*. (fordította: Takács Péter) Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 240.

¹⁴ GYÓRFI Tamás: *Jog és erkölcs kapcsolata a pozitivista jogelméletekben*. In: Szabó Miklós (szerk.): *Ius Humanum, Ember alkotta jog, Műhelytanulmányok*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001. 213–214.

¹⁵ NAGY Ferenc: *A Magyar Büntetőjog Általános Része*. Átdolgozott, bővített kiadás, Korona Kiadó, Budapest, 2004. 58.

¹⁶ GYÓRFI, 2004. 11.

törvényekre alkalmaznak, akárcsak hallgatólagosan is utalniuk kell az erkölcsre vagy az igazságosságra.”¹⁷

A természet célelvű felfogása szerint, – mely egy természetjogi megközelítés – az ember és környezete legalapvetőbb célja a fennmaradás, illetve ezen felül egy optimális állapot, a számukra megfelelő cél elérése. Az ember és környezete e közös jellemzői – miszerint céljuk egyaránt a fennmaradás, illetve a számukra optimális állapot elérése – pedig a természetjog képviselői szerint, szükségszerűen elvezetnek bizonyos társadalmi szabályok kialakulásához. Hart ezzel összefüggésben elismeri, hogy abban az esetben, ha az emberek alapvető céljának a létezését tekintjük, akkor az valóban életre hív néhány olyan szükségszerű magatartási szabályt, elvet, melyeknek minden társadalmi szervezetben meg kell lennie ahhoz, hogy az életképes legyen. Hart ezeket az általa elfogadott, elemi igazságokon alapuló magatartási elveket „a természetjog minimális tartalma” összefoglaló elnevezéssel illette. Hart szerint az öt alapvető igazság, melyeken „ez a szerény, de fontos minimum nyugszik”:¹⁸ a) az ember sebezhetősége, b) megközelítő egyenlőség, c) korlátozott önzetlenség, d) a javak korlátozottsága, e) korlátozott értelem és akaraterő.

Példálózó jelleggel – a fentiek közül csupán egyet kiemelve – Hart szerint arra a tényre, hogy az ember sebezhető, a jog és az erkölcs legtöbbször akként reagál, hogy bizonyos magatartási formáktól történő tartózkodást ír elő. A különböző társadalmakban a legfontosabb ilyen tilalmak – nyilvánvalóan – a halált vagy testi sértést okozó erőszak alkalmazását korlátozzák.¹⁹

Olvasatomban, Hart álláspontja szerint – abban az esetben, ha az életben maradást tekintjük az emberek alapvető céljának – ezek az alapvető igazságok azt indokolják, hogy a miért is kell a jognak, illetve az erkölcsnek is egy sajátos, minimális tartalommal rendelkeznie. Tézise, hogy e tartalom nélkül sem az erkölcs, sem a jog nem szolgálhatná az ember és környezete alapvető célját, vagyis a fennmaradást. Ezen a ponton látható, hogy Hart összekapcsolja a jog és az erkölcs tartalmát. Hart szerint semmi sem garantálja, hogy a jog, azon felül is igazodjon az erkölcshez, amit a természetjog minimális tartalmaként elismer. Hart ugyan elismeri, hogy egyes államokban (pl. az Egyesült Államokban) az ún. elismerési szabálynak – vagyis azon kritériumoknak, melyek alapján eldönthető, hogy az adott jogrendszerben mi minősül érvényes jognak – részei lehetnek bizonyos morális feltételek, illetve igazságossági elvek.²⁰ Alapvetően ragaszkodik ahhoz a pozitívista állásponhoz, hogy a jog érvényessége nem tehető morális szempontoktól függővé, vagyis az elismerési szabály nem tartalmazhat erkölcsi kritériumokat. Ami azonban itt is bizonyítja Hart mérsékelt voltát, hogy az általános pozitívista nézettel ellentétben elismeri, hogy igenis lehetséges, hogy a jog érvényességi kritériumai között morális feltétel is szerepeljen, azonban tézise, hogy az nem célszerű.

Hart eddig bemutatott téziseit összegezve a jog és az erkölcs között nem áll fenn szükségszerű kapcsolat annak ellenére, hogy általában ez a jellemző, és a jog érvényessége

¹⁷ HART, 1995. 215.

¹⁸ Uo. 224.

¹⁹ Uo. 225.

²⁰ Uo. 236.

álláspontja szerint nem tehető függővé erkölcsi szempontoktól, így egy formailag megfelelő, vagyis érvényes szabályt nem lehet kirekeszteni a jogból, azon oknál fogva, hogy az ütközik az erkölccsel. Hart véleményem szerint abból indul ki, – ahogy ezt a történelem is bizonyította néhányszor, – hogy bármikor előfordulhat, hogy egy olyan vezetés áll az állam élén, aki fittyet hány az erkölcsökre, és kénye-kedve szerint formálja a jogszabályokat. „A jog fogalma” című művében ekként zárja a jog és az erkölcs viszonyával foglalkozó fejezetét: „Az egyszerű pozitivistá tan mellett, mely szerint az erkölcsileg elfogadhatatlan szabályok is jognak számítanak, legalábbis az mindenképpen felhozható, hogy nem próbálja meg elleplezni: szélsőséges körülmények között esetleg két rossz közül kell választani.”²¹

Hart elmélete mérsékelt pozitivistá volta ellenére is nagy hatást váltott ki, és természetesen rengeteg bírálója akadt, hiszen alapvetően továbbra is elválasztja a jog és az erkölcs szféráját.

Tanulmányom eddigi részében többször is szó esett az igazságosság eszméjéről, amely magától értetődően sok szálon kötődik mind a jog, mind az erkölcs szférájához. A következő részben e nemes eszme, illetve vele összefüggésben a jogállamiság elvének hazai megítélését szándékozom röviden bemutatni.

Igazságosság és jogállamiság

Az igazságosságot pontosan definiálni meglehetősen nehéz feladat, Hart szerint példának okáért az igazságosság „a joghoz különösen illő és egyben a leginkább jogi szellemű erény”.²² Könnyebbnek ígérkezik, ha az igazságosságot a jogállamiság eszméje felől közelítjük meg. A jogállamiságnak két fő irányát szokás elkülöníteni. Egyrészről beszélhetünk az ún. formai (alaki) jogállamiságról, amely a jogbiztonság követelményét jelenti a jogrendszer egészére vonatkozóan. A jogállamiság másik oldala pedig az ún. materiális oldal, amely az igazságosság követelményét takarja.²³

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény (Alkotmány) 2. § (1) bekezdése a jogállamiságot a Köztársaság alapértékévé nyilvánította. A rendelkezés kimondja, hogy „a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam.” A jogállamiság elvét az Alkotmány további rendelkezései részletezik, tekintettel arra, hogy e szabályok nem töltik ki maradéktalanul az alapérték tartalmát, így a jogállam fogalmának értelmezése az Alkotmánybíróság (AB) feladata.²⁴ Az Alkotmánybíróság gyakorlatában a jogállamiság kérdése kiemelkedő jelentőségű. Az AB számos korábbi határozatában kimondta, hogy a jogbiztonság a jogállam nélkülözhetetlen eleme. A 9/1992. (I. 30.) AB határozatban foglaltak szerint a jogbiztonság az állam, – s elsősorban a jogalkotó – számára kötelezővé teszi, hogy a jog, mint egész, valamint annak részterületei, és az egyes jogszabályok is világosak, egyértelműek, illetve működésüket tekintve kiszámíthatóak és előreláthatóak legyenek a norma címzettjei számára. Az AB egy másik határozatában az előzőhöz hasonlóan fogalmaz, mely szerint a jogbiztonság megköveteli,

²¹ Uo. 245.

²² Uo. 18.

²³ NAGY, 2004. 56.

²⁴ 9/1992. (I. 30.) AB határozat, ami megjelent a Magyar Közlöny 1992. évi 11. számában.

hogy a jogszabály szövege értelmes és világos, a jogalkalmazás során felismerhető normatartalmat hordozzon.²⁵

Térjünk át a jogállamiság materiális oldalára, az igazságosságra, és vizsgáljuk meg, vajon ez is nélkülözhetetlen, és a jogbiztonság követelményével egyenértékű összetevője-e a jogállamiságnak.

A magyar Alkotmánybíróság kezdeti koncepciójában egyértelműen a jogbiztonság érvényesülésének elsődlegessége mellett foglalt állást az igazságosság követelményével szemben. A 11/1992. (III. 5.) AB határozatában,²⁶ – mellyel megállapította „Az 1944. december 21-e és 1990. május 2-a között elkövetett és politikai okból nem üldözött súlyos bűncselekmények üldözhetőségéről” szóló törvény alkotmányellenességét – foglaltak szerint „a jogviszonyok igazságtalan eredménye önmagában nem érv a jogbiztonsággal szemben”.²⁷ Ugyanezen határozatában az Alkotmánybíróság a jogbiztonság prioritását a következőképpen támasztja alá: „Nem lehet azonban a történelmi helyzetre és a jogállam megkövetelte igazságosságra hivatkozva a jogállam alapvető biztosítékait féltreenni. Jogállamot nem lehet a jogállam ellenében megvalósítani. A mindig részleges és szubjektív igazságoságnál a tárgyi és formális elvekre támaszkodó jogbiztonság előbbrevaló.”²⁸ Ezen mondatok mintha azt a pozitivistá álláspontot tükröznék, mely szerint a jog léte, vagy nem léte nem tehető erkölcsi mércétől függővé, tekintettel arra, hogy az könnyen bizonytalansághoz vezethet.

Álláspontom szerint az igazságosság is legalább annyira fontos összetevője a jogállamiságnak, akár a jogbiztonság. „Az igazságossághoz való ragaszkodás a lényege a materiális és a formális jogállam megkülönböztetésének.”²⁹ Jogállam esetén a jogbiztonság és az igazságosság egységet alkotnak, nem választhatóak el egymástól, és egy jogállamban mind a kettő érvényesülését szem előtt kell tartani. Bármelyik is szenvedjen sérelmet, az a jogállam csorbulását eredményezheti. Ez természetesen nem egyenlő azzal, hogy egy jogállamban az igazságnak mindenképpen garantálnak kellene lennie. Az anyagi igazság kiderítését sosem lehet biztosan garantálni,³⁰ azonban véleményem szerint az igazságosságos eljárást, és az igazságra való törekvést igen.

Az Alkotmánybíróság későbbi gyakorlata során egyre inkább kikristályosodott azon tézis, miszerint a jogállam és az alapjogok szorosan összeforrnak, és a jogállam létezésének elengedhetetlen feltétele, hogy az egyének legyenek olyan alapvető jogai, melyek az állam jogrendszerének egészét áthatják, és melyek érvényesülését az államnak mindenek körülmények között biztosítani kell. A 36/1992. (VI. 10.) AB határozat³¹ példának okáért a következőket fogalmazza meg: „Az államszervezet demokratikus működése magában foglalja azt, hogy az állam, szerveinek tevékenységén keresztül, eleget tesz az alapvető jogok tiszteletben tartására és védelmére vonatkozó alkotmányos köteles-

²⁵ 26/1992. (IV. 30.) AB határozat, ami megjelent a Magyar Közlöny 1992. évi 44. számában.

²⁶ Megjelent a Magyar Közlöny 1992. évi 23. számában.

²⁷ 11/1992. (III.5.) AB határozat.

²⁸ Uo.

²⁹ NAGY, 2004. 58.

³⁰ A 9/1992. (I. 30.) AB határozatban foglaltak szerint: „Az anyagi igazság érvényesülésére éppúgy nem biztosít (nem biztosíthat) alanyi jogot az Alkotmány, mint ahogy arra sem, hogy egyetlen bírósági ítélet se legyen törvénytörő.”

³¹ Megjelent a Magyar Közlöny 1992. évi 59. számában.

ségének (Alkotmány 8. § (1) bekezdés). Az államnak kötelessége az alanyi alapjogok védelme mellett az egyes szervek működését úgy kiépíteni és fenntartani, hogy azok az alapjogokat – az alanyi igényektől függetlenül is – biztosítsák. [...] Jogállamban az államszervezet demokratikus működésének éppúgy, mint az alapjogok biztosításának jogi garanciái vannak.”³²

Összegezve tehát a jogállam – azon túl, hogy alaki oldala a jogbiztonság, materiális oldala pedig az igazságosság – egy olyan gyűjtőkategóriaként is meghatározható, amely „konkrét alapjogok foglalata, melyekre az államnak minden tevékenysége során figyelemmel kell lennie, és melyeket biztosítani kell.”³³

Az alapjogokkal elérkeztünk tanulmányom utolsó részéhez, melyben e jogok kialakulásáról lesz szó, majd a kapcsolódó mű, vagyis Szophoklész Antigonéjának alapjogi szemszögből történő értelmezése következik.

Az Antigoné alapjogi megközelítésből

Kanyarodjunk itt vissza a pozitivisták azon tételéhez, melynek lényege, hogy jog az, amit jogalkotásra feljogosított hatalom jogként deklará. Mivel a pozitivismus szinte kizárólag a jogi normára összpontosította figyelmét, rengeteg támadás érte az irányzatot amiatt, hogy rendszerében kevésbé értelmezhetőek az alapjogok, illetve az általános jogelvek.

Az alapjogok, más néven emberi jogok kialakulásáig azon természetjogi tézis vezetett – illetve az ahhoz sok szálon kapcsolódó különböző szerződéses elméletek vezettek – el, mely szerint a jogszabályokban és a jogi gyakorlatban megjelenő joganyag, vagyis az ember alkotta jog, nem meríti ki a jog egészét, és létezik valami ezen felül, az emberi természetből származtatható „égi jog”, mely mindennekefelett elsőbbséget élvez.

Az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat (1776), az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata (1789), illetve az 1791-es francia alkotmány voltak az első olyan okmányok, amelyek ezen – az egyént alapvetően megillető – jogokat először deklarálták. Az alapjogok folyamatos századról századra történő fejlődése után, az első világháborút követően sorozatosan következtek be azok a fordulatok, melyek gyakorlatilag az emberi jogok eszméjének a megsemmisüléséhez vezettek. A II. világháború és a közben lezajló szörnyű embertelenségek után megtörtént e jogi eszmékhez történő visszatérés, és azon természetjogi felfogást tükröző tézis újravirágzása, mely szerint léteznek olyan alapvető jogok, melyek attól függetlenül megilletik az embert, hogy azok megjelennek-e a tételes jogban, vagy sem.³⁴

Mivel az Antigoné cselekménye is alapvetően az ember alkotta jog és az isteni jog konfliktusára épül, a mű úgyszólván értelmezhető, hogy a főhősön ezen alapjogok képviselője, Kreón pedig az alapjogok megszenteltelenítője, aki azokat semmibe véve, azokat sértő törvényt hoz. Ebben a megközelítésben mindenképpen kihangsúlyozandó, hogy a műben nem csupán egy igazságtalan törvényről van szó. Kreón célja ezzel a törvénnyel valójában az, hogy a fizikailag halott Polüneikészt, lelkileg is megölje, és ezért nem

³² 36/1992. (VI. 10) AB határozat.

³³ NAGY, 2004. 56.

³⁴ SÁRI János: *Alapjogok Alkotmánytan* II. 3. átdolgozott kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 13-21.

engedi eltemettetni. A király gyakorlatilag így szeretné kizárni azt, hogy emlékezhesenek a „hazaárulóra”.

Az alapjogok szemszögéből vizsgálva az Antigoné konkrétan az emberi méltósághoz való jog, illetve az abból levezethető kegyeleti jog megcsonkításáról szól. A következőkben, az erre irányuló magyar szabályozás köréből, az Alkotmány, illetve a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (Ptk.) vonatkozó rendelkezéseit veszem górcső alá.

Az emberi méltósághoz való jog az ún. első generációs jogok közé tartozik, mely a Magyar Köztársaság Alkotmányában az élethez való joggal együtt, az alapvető jogokra és köteleességekre vonatkozó fejezet élén helyezkedik el, melyet az Alkotmány az ember veleszületett jogaként deklarál. Az Alkotmány 54. § (1) bekezdése a következőképpen szól: „A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.”³⁵

A magyar Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jognak az alapjogok sorában megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít, és gyakorlatában ezen alapjogot az ún. „általános személyiségi jog” egyik megfogalmazásának, egyfajta anyajognak tekinti. Ezt az Alkotmánybíróság először a 8/1990. (IV. 23.) AB határozatában³⁶ mondta ki. Ez az anyajog, az említett AB határozat alapján, a bírói gyakorlatban olyan szubszidiárius alapjogot jelent, mely minden olyan esetben alkalmazható, amikor az egyén autonómiájának védelme érdekében szükséges, és amikor az adott tényállás alapján nem állapítható meg egyik konkrétan nevesített alapjog megsértése sem. Általános személyiségi jog mivoltából eredően, további külön nevesített jogokat, ún. részjogosítványokat foglal magában (pl. önrendelkezéshez való jog, magánszférához való jog).

A 23/1990. (X. 31.) AB határozat³⁷ az emberi méltósághoz való jogot az élethez való joggal együtt a „minden mást megelőző legnagyobb érték” jelzővel illette, és ugyanezen határozatában mondta ki az Alkotmánybíróság, hogy az élethez és az emberi méltósághoz való jog elválaszthatatlan egységet képező, oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog.³⁸

A későbbiekben, az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan jellegét vizsgálta, melynek eredményeképpen arra a véleményre jutott, hogy ezen alapjog csupán az ember életében minősülhet abszolútnak és korlátozhatatlannak (64/1991. (XII. 17.) AB határozat). Ezen álláspont szerint az emberi méltósághoz való jog az embert életében illeti meg. Az Alkotmánybíróság későbbi határozatai szerint azonban az mégsem mondható ki, hogy a halállal megszűnne a méltóság.³⁹ Álláspontom szerint, hogy egy halott embernek is van méltósága, hiszen az elhunytakat sem lehet szabadon megszégyeníteni. Az élet és a méltóság tehát nem szükségképpen feltételezik egymást. Az a Ptk.-hoz fűződő kommentár is alátámasztja, éppen a halottak méltóságának védelmére szolgál a Ptk. 85. § (3) bekezdésében szabályozott kegyeleti jog. E rendelkezéshez fűzött kommentár szerint, mivel személyhez fűződő joga csakis élő személynek (vagy jogi

³⁵ Alkotmány 54. § (1).

³⁶ Közzétéve a Magyar Közlöny 1990. évi 35. számában.

³⁷ Közzétéve a Magyar Közlöny 1990. évi 107. számában.

³⁸ 23/1990. (X. 31.) AB határozat.

³⁹ 997/B/2005. AB határozat, ami megjelent AB közlöny XVII. évfolyam 4. számában.

személynek) lehet, halott személy (vagy megszűnt jogi személy) ilyen joggal természetesen nem rendelkezik. Tekintettel azonban arra, hogy a meghalt személyek emléke, illetve jóhírve is megsérthető, a törvény az ilyen volt személyeket sem hagyhatja védtelenül.⁴⁰

Az Alkotmánybíróság 997/B/2005. AB határozatában foglaltak szerint, a kegyeleti jog alkotmányjogi megközelítésben az emberi méltósághoz való jog részeként érvényesül, annak részleges továbbélését jelenti a halál után, mely az elhunyt személy élete során megszerzett erkölcsi, személyes és társadalmi megítélésének védelmét szolgálja.

A Ptk. a következőképpen szabályozza a kegyeleti jogot (Ptk. 85. § (3)): „Meghalt személy emlékének megsértése miatt bírósághoz fordulhat a hozzátartozó, továbbá az a személy, akit az elhunyt végrendeleti juttatásban részesített. Ha a meghalt személy (megszűnt jogi személy) jó hírnevét sértő magatartás közérdekbe ütközik, a személyhez fűződő jog érvényesítésére az ügyész is jogosult.”⁴¹

Megállapítható, hogy a polgári jog a kegyeleti jogot a hozzátartozó, illetve annak a személynek a személyiségi jogaként védi, akit az elhunyt végrendeleti juttatásban részesített, vagyis a meghalt személy emlékének, jóhírnevének megsértése esetén, e személyi kör jogát biztosítja. A Ptk.-hoz fűződő kommentár szerint a meghalt személy emlékének a sérelme, a hozzátartozók kegyeleti jogainak a sérelmét jelenti, amelynek orvoslása érdekében a hozzátartozók felléphetnek.

Ez a polgári jogi megoldás az Alkotmánybíróság 997/B/2005. határozata szerint csupán visszatükrözi azt az alkotmányjogi értelmezést, mely szerint a kegyeleti jog az elhunyt emberi méltósághoz való jogának a továbbélése. Álláspontom szerint mindenképpen megállapítható, hogy ez az intézmény arra hivatott, hogy az elhunytak emlékét, és méltóságát védje, és nem csupán általában véve az elhunytak emlékét, hanem minden egyes esetben az egyedi, konkrét meghalt személy emlékét.

Az alapjogok, illetve a kegyeleti jog nézőpontjából vizsgálva, az Antigonében a következő tényállás valósul meg: Kreón, azzal, hogy nem engedi eltemettetni Polüneikészt, egyértelműen megsérti Antigoné, illetve testvére, Iszméné kegyeleti jogát, mely joga minden embert, vagyis Polüneikészt is megillető emberi méltósághoz való jogból vezethető le.

A mű végén Kreón és az általa hozott törvény is megbukik, és mindenki elfordul tőle, mely alapjogi szemszögből mindenképpen úgy értelmezendő, hogy az emberi méltósághoz való jog és az abból levezethető kegyeleti jog győzedelmeskedik az azokat semmibe vevő, igazságtalan jog felett.

⁴⁰ GELLÉRT György: *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. I. köt., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995. 228.

⁴¹ Ptk. 85. § (3).

ESZTER KAPRINAY

The conflict of law and moral in respect of the Antigone

(Summary)

In my study I am going to examine the moral questions in the Antigone, namely the argument between the law created by human beings and the divine law, explicitly the conflict between law and moral. The dilemma of law and moral, throughout the development of society, can be observed since birth of the tragedy of Antigone. What is the correct solution? Can the law entirely depend on the morals or shall they be completely separated from each other? Can law exist without moral at all?

In my essay, there is a clear connection between law and moral, as they are necessarily depending on each other. The development of law was unconventionally influenced by moral values, the system of law essentially needs elements from moral values. On the other hand, I believe that this statement does not rationalize the fact: what is justifiable is always moral and what is moral will always be justifiable.

Sophocles was a philosopher, who put the divine law above everything else, yet dealt with „*ius humanum*” – a comprehensible conflict Antigone was built on. Therefore I've chosen to present the positivist thinker, Herbert Hart's thesis on law and moral, since he not only dealt with the law of nature, but adopted its several basic principles.

In my study, I also examined the domestic judgment on justice and the rule of law, as these categories are strictly connected also to law and moral.

Lastly, my study speaks about the Antigone's perspective on basic rights. The human created law does not cover the entire field of law; there is something higher, a superhuman, celestial law, which has priority. This was the thesis of the natural law, which led to the formation of basic rights, namely the human rights.

The plot of the Antigone was built up on the conflict of human created law and divine law. As a consequence, the work can be interpreted as an Antigone stands for the basic rights, and Kreon desecrates these rights by maintaining an opposite legislation. From the prospective of basic rights, the work is about the dismemberment of the right of reverence which derives from the law of human dignity. At the end of the work, Kreon's act fails, everyone turns away from him, which could be interpreted as the law of human dignity, and the right of reverence wins over unjust law.